

TONY JUDT: ILL FARES THE LAND

Penguin Press, 2010. 237 old.

Valami alapvetően nincs rendben azzal, ahogyan ma élünk. Az elmúlt harminc évben szinte erényt kovácsoltunk az anyagi jólétre és önérdekre törekvésből: egy-egy döntés kapcsán már nem tesszük fel azokat a kérdéseket, amelyek valaha a politika alapvető kérdései voltak: vajon helyes, igazságos, jó-e, amit tenni készülünk, elősegítheti-e egy jobb társadalom vagy világ létrejöttét? Vissza kell térnünk ezekhez a kérdésekhez.

Így kezdődik a New Yorkban élő Tony Judt legújabb könyve: egyszerre politikai manifesztum és politikai végrendelet a súlyosan beteg történész és politikailag elkötelezett értelmiségi tollából. Mindaz, amit ma természetesnek tartunk – a gazdagság, a privatizáció, a piac kultusza, a végtelen növekedés illúziója, a közszféra lenézése vagy a növekvő egyenlőtlenség –, nem az emberi természetből következik: ezek az elképzelések az őket kísérő retorikával együtt az 1980-as évek óta uralkodtak el társadalmainkban. Ezt nevezik egyszerűen „washingtoni konszenzusként”, amely minden országban, még a szociáldemokrata jóléti államot a gyakorlatban megvalósító Európában is megtalálta azokat a közgazdászokat vagy „szakértőket”, akik a dereguláció, az alacsony adók és a minimális állam erőnyeiről prédikáltak.

Nem élhetünk így tovább: a 2008. évi válság megmutatta, hogy a szabályozatlan kapitalizmus önmaga legfőbb ellensége, s amikor áldozatául esik saját túlzásainak, az államhoz fordul segítségért. De ha nem teszünk mást, csak megpróbáljuk eltakarítani a romokat, és ott folytatjuk, ahol eddig, az elkövetkező években még sokkal nagyobb kataklizmákra számíthatunk. Mégis, mintha képtelenek volnánk alternatívákban gondolkodni: a jobb- és baloldalnak, azaz a kapitalizmus védelmének és bírálatainak megkülönböztetése, amely valamilyen szocialista elképzelés megvalósításához kapcsos-

lódott, a hetvenes évekre elvesztette a jelentését. A nyolcvanas–kilencvenes évek szülöttei, ha érzik is, hogy valami nincsen rendjén, ha aggódnak is a világért, amelyben élnek, híján vannak a nagy ideáloknak, amelyek az előző generációkat mozgatták. Nekik szól ez a könyv, az Atlanti-óceán mindkét partján.

A válság hatására Milton Friedman hívei hamut szórtak a fejükre, s a kormányok figyelemre méltó módon változtattak politikájukon: közpénzt áldoztak a gazdasági stabilitás megteremtésére vagy köztulajdonba vettek a csőd szélén álló vállalatokat. Mindez nem járt szellemi forradalommal. Az erős állam és az intervencionista kormány gyakorlati szükségessége egyértelmű, mégsem gondolja senki újra az állam szerepét, pedig – mivel az állam még sokáig velünk marad – célszerű volna elgondolkodni azon, milyen államot szeretnénk. Legfontosabb problémánk azonban annak kitálalása, hogyan is beszéljünk erről.

A baloldal képtelen volt felnőni az alkalomhoz: Európában a válság ellenére a jobbközép pártjai diadalmaskodtak a választásokon. Ha a baloldal azt szeretné, hogy komolyan vegyék, meg kell találnia a hangját. Sok minden miatt érezhetjük magunkat joggal dühösnek, és szembe kell néznünk a mai világ bizonytalanságából és veszélyérzetéből fakadó félelmekkel. Vissza kell térnünk a gazdaság által irányított gondolkodástól az erkölcs által uralt megfontolásokhoz.

Hogyan jutottunk idáig? A XIX. századtól az 1970-es évekig a fejlett nyugati társadalmak sokat tettek az egyenlőtlenség csökkentéséért: bár ez országonként mást-mást jelentett, a kiáltó egyenlőtlenségeket mindenütt sikerült mérsékelni. Az elmúlt három évtizedben azután – szintén országonként változó mértékben – mindezt eldobtuk magunktól. A növekvő egyenlőtlenségek további társadalmi és egyéni problémákat szülnek, amelyek a kötet grafikonjai szerint az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban sokkal súlyosabbak, mint a kontinentális Európában. A transzatlanti különbségek nem voltak mindig ennyire élesek, Roosevelttől *New Deal*-je, Johnson *Great Society*-je még szinkronban volt azokkal a törekvésekkel,

amelyek az európai jóléti rendszereket létrehozták.

A szociáldemokrácia és a jóléti állam az 1945 után születettek számára már nem a korábbi évek-évtizedek problémáinak megoldására kitalált mechanizmus, egy nagy cél megvalósítása volt, hanem a *normális állapotot*, a megszokott, mindennapi, kissé unalmas feltételeket jelentette. Ráadásul, mivel nem élték át a válságot és mindazt, ami ellen a jóléti államot létrehozták, egyre inkább nehezményezték annak adóban megfizetendő árát. Emellett pedig sokkal érzékenyebben reagáltak a jóléti államok melléfogásaira, lázadtak az állami bürokrácia és annak túlkapasáival ellen, különösen a tervezés, a proletariátus életének jobbítására tett kísérletek kudarcai láttán. (Judt itt a várostervezés némely szörmyszülöttjét ostorozza, amelyeknek szülei – arra hivatkozva, hogy az alsóbb osztályok számára végre komfortos lakhatást biztosítanak – nem törődtek magukkal az életkörülményekkel. Le Corbusier fő bűnbakká lép elő.) Miközben a harmincas-negyvenes évek válsága feledésbe merült, a hatvanas évek fiataljainak lázongása és populáris kultúrája konzervatív ellentámadást váltott ki mindazon „értékek” védelmében (haza, tekintély, tisztelet), amelyeket a klasszikus szociáldemokrata baloldal nem vont kétségbe, de a diáklázadások „új” baloldala már igen. Gazdaságilag Judt az „oszt-rákok (Ludwig von Mises, Friedrich A. Hayek, Karl R. Popper) bosszújaként” aposztrofálja azoknak a nézeteknek felértékelődését, amelyek az állam szerepének megnövekedésében – nem utolsósorban saját történelmi tapasztalataikból levont tanulságként – a totalitarizmus veszélyét fedezik fel. A Margaret Thatcher és Ronald Reagan által vezetett „új jobboldal” a gyakorlatban a privatizációval kívánta megoldani a helyzetet: az 1980-as évek mantrája arról szólt, hogy a magánkézben lévő szolgáltatások mindig hatékonyabbak, mint az állami tulajdon – s ezt kiterjesztették olyan alapvető közösségi szolgáltatásokra (vasút, iskola, kórház) is, amelyek pontosan azért voltak állami kézben, mert természetüknél fogva nem profitábilisak, ám a közösség számára létfontosságúak. Ez a doktrína a politikai közösség ethoszát is aláásta: az önzetlenség, a közérdek és a

közjó szolgálatát felváltotta az önérdék követése és az egyéni érvényesülés. (Judt megjegyzi, hogy épp azokban az angolszász országokban, amelyek a szabadság nevében élén jártak az állam gazdasági és szolgáltató szerepének csökkentésében, példátlan módon erősödött az állam személyi szabadságot korlátozó hatalma és a magánszféra fölött gyakorolt felügyelete [megfigyelés, lehallgatás]. Érdemes megjegyezni, hogy ezt a most hivatalba lépő konzervatív-liberális-demokrata brit kormánykoalíció is felismerte: egyik tervezett intézkedése a nyilvános terek kamerával végrehajtott megfigyelésének korlátozása, illetve a személyi igazolvány bevezetésének leállítás.)

A baloldali szociáldemokrácia helyzetét a Szovjetunió és a szocialistának nevezett rendszerek összeomlása is rontotta. Amíg azok fennálltak, a nyugati szociáldemokraták még mondhatták, hogy ők a társadalmi igazságosság és a baloldali ideológiák által hangoztatott haladás *demokratikus* képviselői. Eltűnésükkel ez az érvelés kiüresedett: ma mindenki demokrata. A létező szocializmus bukása azonban lehetővé teszi azt is, hogy a továbbiakban ne a kommunizmusról gondolkodjunk (annak vége), hanem a változásból – vagy éppen annak ellenére – levonható tanulságokról. Először is ne feledkezünk meg arról, hogy a túl sok államnál csak a túl kevés állam veszélyesebb: a bukott államokban az igazságtalanság és erőszak legalább akkora, mint az autoriter államokban – és még a vonatok sem érkeznek pontosan. Másodszor: félrevezetőek a hidegháborús gondolkodást átítató ellentétek, mint „szocializmus vagy szabadság”, „kommunizmus vagy kapitalizmus”. A kapitalizmus nem politikai, hanem gazdasági rendszer, amely demokráciával éppúgy párosulhat, mint bal- vagy jobboldali diktatúrákkal (Kína, Pinochet Chiléje): ideje tehát szakítani azzal a sokak számára szinte dogmává vált tévképzettel, hogy a kapitalizmus és a demokrácia kölcsönösen feltételezi egymást. Még az sem bizonyított, hogy a kapitalizmus legjobban a szabadság és demokrácia feltételei között virágzik. Harmadszor pedig nem bizonyos, hogy a kelet-európai országokban kapzsi üzletemberek meggazdagodását figyelni feltétlenül kellemesebb az autoritárius rendsze-

rek látványánál. A szabadság szabadság, de az nem magától értetődő – sok kelet-európai meggyőződése ellenére –, hogy a politikai szabadság célja a meggazdagodás. Ha pedig ez az újra felfedezett szabadság egyenlőtlenséget, igazságtalanságot vagy cinizmust eredményez, akkor ezt ki kell mondani ahelyett, hogy az így kialakuló helyzetet a szabadságnak az elnyomás fölött aratott győzelmeként üdvözlőlnék.

Mindezzel párhuzamosan a politikai osztály viselkedése a polgárok kiábrándulásához, cinizmusához, „demokratikus deficithez” vezetett. A politikusok közjó iránti érzéketlenségét, a pénz mindent átható szerepét látva ez nem is meglepő. Az amerikai kormány által indított igazságtalan háború (Irak), az angol képviselők költségelszámolásai körüli botrány (de említhetnénk itt a magyar korrupciós ügyeket is) ismeretében nem csodálkozhatunk azon, ha a fiatalok, akiktől a fennálló rendszer kritikáját és a változtatásra való igényt és készséget mindig is várták, elfordulnak a hivatalos politikától, és az aktivitásra való igényüket inkább különböző „civil szervezetekhez” (Greenpeace, Amnesty International) csatlakozva élik ki. Mindez érthető, ám veszedelemes: bármily kiábrándító is a hivatalos politikai csatornában, intézményekben való részvétel, bármily kiábrándító is politikusaink teljesítménye, nincsen számunkra más, mint ezek az intézmények: ezekben kell részt venni, ha a jelen és a jövő problémáira valódi válaszokat keresünk.

Judt helyzetelemzésében nem nehéz ráismerni kurrens hazai viszonyainkra, amelyek nem egyedülállóak, s nem társadalmunk – amúgy gyakran valóban patológikus – sajátosságaiból fakadnak: azok legfeljebb felerősítik, magyar színnel látják el a világban – legalábbis a „fejlett” nyugatinak nevezett világban – mindenütt jelen lévő problémákat. A „társadalmi kérdés”, amely a viktoriánus reformereket arra készítette, hogy választ találjanak a liberális társadalomban, a modern ipari városban tömegesen jelen lévő nyomorra, pizsokra, éhezésre és arra, hogyan tehetők a dolgozó tömegek forradalom nélkül a közönség részévé szavazóként, polgárként, ismét napirendre került. Erről szól már a szerző *The Social Question Redivivus*

című, kiváló cikke is a *Foreign Affairs* 1997. évi 5. számában, amelyet azután azzal a bánatos megjegyzéssel vett fel *Reappraisals: reflections on the forgotten twentieth century* című, 2007-es kötetébe (Penguin Press), hogy a diagnózis az eltelt tíz évben semmit sem változott.

Annak, hogy bár látjuk a mai társadalmak súlyos problémáit, mégsem tudunk másfajta berendezkedést elképzelni, és túllépni a szabad verseny kapitalizmus és a szocializmus alternatíváján, elsősorban diskurzív okai vannak: a politikai alternatívákat mérlegelve pusztán gazdasági terminusokban gondolkodunk: nyereség, veszteség, hatékonyság. S ami még rosszabb: gazdasági érveink közé hamis etikai dimenziót is csempészünk – gondoljunk csak arra, amikor a politikusok „nehéz döntéseikről” szólva azzal büszkélkednek, hogy volt bátorságuk meghozni őket, amikor például a jóléti kiadások megkurtításáról határoznak, mintha a bátorság mértéke az volna, mennyi fájdalmat és szenvedést tudunk okozni másoknak.

A leküzdendő problémák között legfontosabb az *egyenlőtlenség*. Nem csupán azért, mert az önzés helytelen, morálisan problematikus, és maguknak az önző embereknek sincs inyére (hiszen többek között éppen azért vonulnak oly sokan vissza elszigetelt, fallal körülkerített, saját szolgáltatásokat és biztonsági szerveket működtető közösségekbe Anglia, Amerika vagy India nagyvárosaiban, hogy ne kelljen találkozniuk szerencsétlen embertársaikkal), hanem azért is, mert az egyenlőtlenség a közösség hatékony működésének, magának a közösségnek is kárára válik.

Megoldást keresve elsősorban az *állam* szerepét kell újragondolnunk, ez lévén az egyetlen intézmény, amely a nemzetközi tőke és a neki gyakran kiszolgáltatott egyén közé állhat. A mindenható állam, illetve az állami túlhatalom dicsőítése után le kell számolnunk azzal a mítosszal is, hogy az állam egyetlen feladata a rendfenntartás és az igazgatás volna. Meg kell szabadulnunk az utóbbi évtizedeknek attól az uralkodó dogmájától, hogy a piac és a magántulajdon mindig hatékonyabb, illetve hogy az állami beavatkozás korlátozza a szabadságot. A szabadság

nem azt jelenti, hogy az állam békén hagy minket, hanem hogy államunk tevékenységét szabadon bírálhatjuk, törekedhetünk döntései megváltoztatására. Ami pedig a hatékonyságot illeti: egyrészt a hatékonyság nem igazolhatja a kiáltó egyenlőtlenséget, mint ahogy a diktatórikus államot sem teszi elfogadhatóvá. Másrészt az állam hatékonysága *pragmatikus* kérdés: van, ahol a magántulajdon vagy a közösségi kezdeményezés valóban jobb teljesítményt ér el, s vannak olyan területek, ahol egyedül az állami szerepvállalás hozhatja meg a kívánt eredményt. Az állam szerepe nem korlátozható kármentésre piaci összeomlás esetén, hanem el kell látnia azokat a feladatokat, amelyek gazdaságilag nem hatékonyak, és így a magántulajdonosok számára nem térülnek meg, a közösség életének javítása érdekében viszont szükségesek, s ily módon értéket teremtenek. Bizonyos elengedhetetlen közszolgáltatások (autóutak, vasút) csak a polgárok adóiból finanszírozhatók.

Judt kedvenc példája – gyermekkori szenvedélye – a vasút. Ezen illusztrálja, hogy a hatékonyság nem mérhető csupán gazdasági mutatókkal. A közösségi közlekedés nem egyszerűen eszköz, hogy A-ból B-be szállítsunk embereket: a gazdasági tényezők mellett figyelembe kell vennünk mindazt, amit társadalmi, emberi, környezeti, esztétikai téren nyerünk vagy veszítünk a működtetésével, illetve a megszüntetésével. A vasút és a vasútállomás – különösen a XIX. század szépséges konstrukciói, mint a párizsi Gare de l'Est vagy Budapest Keleti pályaudvara, de olyan modern építmények is, mint az új berlini Hauptbahnhof – a modern élet jelképei, s a nagyvárosok földalatti-hálózatával együtt mind az egyén javát szolgáló kollektív projektek, a társadalmi lét szimbólumai: ha pusztán gazdaságossági szempontból lemondunk róluk, magáról a társadalomról lemondunk le az atomizált individuuum kedvéért.

A jelenlegi válságban mindannyian bízunk abban, hogy a harmincas évek tanulsága nem múlt el nyomtalanul, de ez legfeljebb arra garancia, hogy új, másféle hibákat fogunk elkövetni. A gazdasági bizonytalanság, a globalizációval járó veszélyek, s a hit,

hogy a gazdasági szabadság – amely Kelet-Európában sokak számára a szabadrablással egyenértékű – együtt jár a gyenge állammal, oda vezethet, hogy a polgárok behódolnak az autoriter csábításnak, különösen ott, ahol szívós tradícióikra támaszkodhat. Erős intézmények és társadalmi bizalom híján sokan olyan helyettesítők felé fordulhatnak, mint a vallás, a dogma, a xenofóbia, a szélsőséges mozgalmak. Ha a baloldal nem képes jobbat ajánlani, nem csodálkozhatunk, ha a szavazók bedőlnek az ilyen eszméknek és ígéreteknek. Ha jobb társadalomban reménykedünk, emlékeznünk kell arra, milyen könnyen omolhatnak össze a legszilárdabbnak látszó liberális demokratikus intézmények is, és hogy mekkora a felelősségünk fenntartásukért és megőrzésükért.

Amit Judt ajánl, az – Judith Shklar híres kifejezése mintájára – a *félelem szociáldemokráciája*. Ennek megfelelően elsősorban a XX. század eredményeire, valamint azokra a veszélyekre kell emlékeznünk és emlékeztetnünk, amelyek ezen eredmények gyors lerombolásával járhatnak. Ez kétségtelenül kevésbé izgalmas, mint a jövő radikális átalakítására készülni, de a baloldali tradícióiból sok minden megőrzendő. Nem reménykedhetünk többen, mint a nem kielégítő körülmények fokozatos javításában, de az, hogy az elmúlt három évtizedben sokan annak gondos lerombolásán munkálkodtak, amit egykor ennek érdekében megtettünk, a mostaninál nagyobb haragot kellene, hogy ébreszsen. Egy évszázad eredményeinek szemétdombra vetése nem csupán az előző, de a jövő generációk elárulása is. A szociáldemokrácia nem az ideális jövő – még csak ideális múltól sem beszélhetünk –, de Churchill híres *bon mot*-ját idézve, ez a legjobb, ami rendelkezésünkre áll.

A könyv a fiataloknak íródott, akik elégedetlenek a jelenlegi helyzettel, nyitottak a megoldásokra, és akik számára a tét a legmagasabb. Ezen belül Judt elsősorban a nyugati – európai és amerikai – közönségre számít: a felvázolt problémák és a XX. század említett eredményei és krízise nyugati jelenségek. Mindamellett a nyugati hallgatóság sem egynemű: a szocializmus emlegetése korántsem okoz olyan

heves és elutasító reakciót Svédországban, mint az Egyesült Államokban vagy – tehetnénk hozzá – Kelet-Európa egykori szocialista országaiban. Ezért meg kell különböztetnünk a szocializmust – a kapitalizmus megdöntését célul kitűző eszmerendszert – a szociáldemokráciától, amely elfogadja a kapitalista demokráciát. Ebben a vitában a kérdések már nem ideologikusak vagy világmegváltók, hanem pragmatikusak. A vita megfogható problémákról – nyugdíjrendszerről, szolgáltatásokról – szól, és a *hasznosság* körül forog. Amit újra kell gondolnunk, az a hasznosság fogalma: túl kell lépünk a gazdasági hatékonyság egyszerű kritériumán, s be kell vonnunk a vitába a morális kérdéseket, valamint a szélesebb társadalmi célokra vonatkozó elgondolásainkat.

Bár a neokonzervatív-neoliberális ideológusok már ebben a kis könyvben is a szocializmus settenkedő kísértetét, az „állam emlőjén élősködő” alattvaló rémképét vélik felfedezni, politikai programnak mindez kétségtelenül mérsékelt, s mint ilyen sokak számára feltehetően kiábrándító: nem kínál nagy víziókat, nem buzdít a társadalmi és gazdasági rendszer radikális átalakítására. Mindazokat, akik elutasítják a modernitást, és megvetéssel fordulnak el a liberális demokrácia nem feltétlenül jól működő intézményeitől, a pártpolitikától, s helyettük a civil szervezetek által uralt hálózatok és az új típusú demokrácia ködös illúzióját kergetik, nem árt figyelmeztetni arra, hogy a XX. században megszüllődött intézményi garanciák nélkül esélyük sem volna erre a kísérletezésre. Számukra ugyanakkor mindez vitaanyagként tekinthető, amennyiben felvázolja mindazokat az eredményeket és buktatókat, amelyeket az ilyen nagyszabású programok kínálnak. A helyüket kereső, talajt vesztett baloldaliak számára pedig időszerű emlékeztető azokra az eredményekre, amelyeket a szociáldemokrácia egy évszázad alatt elért, s amelyek megőrzése, védelme vagy visszaszerzése az első lépés identitásuk visszanyerése és politikai jövőjük érdekében, csakúgy, mint egy élhetőbb világ megteremtése felé.